

Yayın Kritiği:

Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar: Celalzade Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası

Kaya ŞAHİN

Çev. Ahmet Tunç Şen, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, 315 sayfa.

Kutse ALTIN*

orcid.org/ 0000-0002-7334-6219

Osmanlı tarihi ve tarih yazımı üzerine yapılan son araştırmalar arasında, genel olarak İmparatorluğun “altın çağı” olarak idealize edilen ve bu yükseliş döneminin hemen ardından gelen “gerileme, çöküş” teorilerine ilişkin yenilikçi bakış açıları dikkat çekmektedir. Erken Modern Çağ Osmanlı Tarihi araştırmalarında hali hazırda kabul görmüş söz konusu yükseliş-çöküş paradigmlarına dair farklı değerlendirmeler sunan Cornell Fleischer (1986), Douglas Howard (1988), Rifa'at Ali Abou-El-Haj (1991), Cemal Kafadar (1993, 1997-8), Gábor Ágoston (1994, 2005), Linda Darling (1996), Rhoads Murphey (1999), Baki Tezcan (2012), gibi araştırmacıların izinde Kaya Şahin de hazır kalıpların aksine Osmanlı geçmişini yeniden inşa etmek için alternatif perspektifler sunmaktadır. Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar isimli eserinde Şahin, imparatorluk bilincinin, kurumlarının ve kültürünün oluşturulma sürecini Avrasya'daki kültürel ve siyasi zemin içerisinde değerlendirerek daha kapsamlı bir tartışma kurgulamaktadır. On altıncı yüzyılın sonlarından itibaren genel eğilim, Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) hükümdarlık devrini ideal, eksiksiz ve yekpare bir dönem olarak benimsemek olmuş; hem Osmanlı tarih geleneğinde hem de çağdaş Türkiye tarih yazıcılığında bu dönem benzer temayüller altında inşa edilmiştir. Bununla beraber Kaya Şahin çalışmasında amacının, mütemadiyen ve muazzam boyutlarda değişimlerin yaşandığı, nüfuzunun giderek arttığı, ekonomik, sosyal ve siyasal bağlamda tüm zeminlerde çeşitli dinamiklerin zuhur ettiği bu ortamı yeniden değerlendirmek olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışma, “Osmanlı deneyimini”, giderek artan toprak

* Szeged Üniversitesi, (Macaristan) Modern Tarih Programı Doktora adayı, kutsealtin@hotmail.com

genişlemesinin iki komşu imparatorluk, Habsburglar ve Safeviler, ile karşılıklı çekişmelere sebebiyet verdiği, siyasi ve dini çıkmazlara yol açtığı bir devirde, sarayda üst düzey bir bürokrat ve tarihçi olarak hizmet eden Celalzade Mustafa Çelebi'nin kariyerini ve çalışmalarını ele alarak farklı bir bakış açısıyla yorumlamaktadır.

Celalzade Mustafa Çelebi'nin 1490 yılında doğduğu düşünülmektedir. Tosyalı Celal olarak bilinen bir taşra kadısının oğlu olarak medrese eğitimi almış; eğitiminin ardından Kalemîyye sınıfında hizmet vermeye başlamıştı. 1516 yılında veziriazam Piri Mehmed Paşa ve daha sonraki yıllarda nişancı olan Seydi Bey'in tavsiyeleri üzerine divan katibliğine atandı. 1523 yılında Piri Mehmed Paşa azledilip yerine İbrahim Paşa getirildikten sonra Celalzade Mustafa Çelebi'nin konumu yükseldi. İbrahim Paşa'nın güvendiği adamlardan biri oldu ve 1525 yılında Reis-ül Küttab'lığa tayin edildi. Nişancı Seydi Bey'in 1534-35 yılında gerçekleştirilen doğu seferi sırasında vefat etmesi üzerine onun pozisyonunu devraldı (Şahin, 2014: 46-48).

Çalışmasını iki ana başlığa ayıran Kaya Şahin ilk bölümde kronolojik bir inşaa yapmaktadır. İlk olarak Celalzade Mustafa Çelebi'nin Osmanlı yönetici sınıfına hangi koşullar altında dahil olduğunu ortaya koymaktadır. Celalzade Mustafa'nın ailesine ve eğitimine ilişkin bir çerçeve çizer. Celalzade Mustafa'nın nasıl bir medrese eğitiminden geçmiş, dönemin hangi alimleriyle karşılaşmış olabileceğine ilişkin detaylar sunar. Tıpkı Osmanlı topraklarında müslüman olarak doğduğu için sahip olduğu haklar ve özgürlükler gibi, medrese eğitimi de Celalzade Mustafa'nın hüviyetinin oluşmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kaya Şahin'e göre Celalzade Mustafa hem babasından hem de ardından medresede edindiği neo-Platonic formasyona yaşamı boyunca sadık kalmış; ilahi adaletin kusursuz bir biçimde uygulanmasını amaç edinmiş; siyasi düzeni muhafaza etmek için akıl ve mantığın bir arada yürütülmesi gerektiğine ve kalemin kılıçtan daha kudretli olduğuna inanmıştır.

Söz konusu girişin ardından Şahin, Sultan I. Selim (1470-1520) ve onun hükümdarlığı döneminde gerçekleşen toprak genişlemesiyle birlikte Osmanlı bürokrasisi ve hükümlanlık mefkûresinde yaşanan değişimleri sunar okuyucularına. Kaya Şahin, Osmanlı bürokrasinin şekil alarak kurumsallaşmaya başladığı yıllar ile yönetici sınıfına, yazarın "avantajlı bir zaman" olarak nitelediği bir dönemde dâhil olan bir taşra kadısının oğlunun, müslüman bir gencin başarılarla dolu kariyeri arasında eş zamanlı değerlendirmeler yapmaktadır. Yeni inisiyatiflerin ard arda geldiği, yeni kurumsallaşma anlayışlarına ilişkin adımların atıldığı ve daha çarpıcı emperyal imgelerin veyahut doğrudan Sultan'ın kamusal imajının ve itibarının, ilk olarak Sultan I. Selim öncülüğünde üretildiği bir dönemdir bu. Her ne kadar Şahin, Sultan I. Selim'i "erken modern bürokratik kalkınmanın" öncüsü olarak konumlandırırsa da, söz konusu kavramın olgunlaşması ya da intikali, yeni Sultan'ın imparatorluk meclisini dönüştürmek ve kendi idari yapısını oluşturup, otoritesini kurmak istemesiyle başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman tahtın tek mirasçısıydı, kardeşler arasında herhangi bir güç mücadelesiyle karşı karşıya kalmadan saraya intikal etmişti ve bundan ötürü

askeri yetenekleri hakkında Osmanlı toplumunda hiçbir kanaat oluşmamıştı. Dolayısıyla saltanatın başına herhangi bir mücadele içerisine girmeden doğrudan geçiş yapmış genç sultanın otoritesini meşrulaştırmak adına bazı dönüşümlere ihtiyaç duyması tabii idi.

Kaya Şahin, Celalzade Mustafa Çelebi'nin eseri Tabakat'ın bütün bu siyasi ve askeri zorlukları nasıl ve ne ölçüde yansıttığını araştırmakta ve dahası, bu bitmek bilmeyen geçiş/dönüşüm sürecinin sıkıntısı ve gerginliği ile yüzleşmek zorunda kalan bir Osmanlı bürokratinin halini, tavrını tasvir etmektedir. Yazara göre Tabakat dönemin diğer Osmanlı eserleriyle karşılaştırıldığında Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarını, özetle Sultan'ın deneyimsizliğini, sarayda karşılaştığı mücadeleleri, uzun askeri seferlerin yol açtığı problemleri, Osmanlı idaresinin üst düzey kademesindeki bürokratları sıkıntıya sokan gerilimleri okuyucusuna aktarırken son derece samimi ve şeffaftır.

Şahin, Celalzade Mustafa'nın önemini ve imparatorluk ideolojisinin inşasıyla "yeni bir emperyalist kimliğin" temsiline sağladığı katkıyı, kaleme alması için görevlendirildiği iki önemli belge üzerinden de açıklamaktadır: hem hazineye hem de halka verilen zararı adil bir biçimde tanzim etmek için hazırlanan Mısır Kanunnamesi ve veziriazam İbrahim Paşa'ya verilip, ona adeta padişahla eşdeğer yetkiler sunan Seraskerlik beratı. Yazar Mısır Kanunnamesi'ni imparatorluk ideolojisine hizmet eden ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni yeni şekillenen Sünniliğin ilk resmi belgesi/temsili olarak değerlendirmektedir. Aynı şekilde İbrahim Paşa'ya seraskerlik ünvanını veren beratın pratik amacı ise Kanuni Sultan Süleyman ile veziriazam arasındaki güç paylaşımını yine resmi ve aleni hale getirmektir. Öte yandan sınırsız yetkiler sağlanan İbrahim Paşa'nın kısa bir süre sonra iktidarını ve dahası canını kaybetmesi bu belgeye bir başka anlam daha yüklemektedir. Söz konusu berat aynı zamanda bu dönemdeki imparatorluk yapısındaki sürekli değişimin bir delili, bir göstergesi olarak da yorumlanabilir. Bu nedenle Kaya Şahin, çalışmasının ilk bölümünde bir yandan on altıncı yüzyılın, üzerine muazzam araştırmalar ve literatür bulunan Macaristan'ın fethi, Habsburg İmparatorluğu ile karşı karşıya gelme ve yaşanan siyasi ve askeri çatışmalar, Anadolu'daki isyanlar, Kanuni Sultan Süleyman'ın doğu seferi, Safevilerle tekrar alevlenen sorunlar gibi meseleleri genel hatlarıyla ele alırken diğer yandan söz konusu belgeleri ve Koca Nişancı Celalzade Mustafa Çelebi'nin kaleme aldığı diğer işleri erken modern Avrasya'nın politik, askeri, ideolojik ve hatta retorik mücadelelerinin bir sonucu olarak inceleyerek kavramsallaştırılması dikkat çekmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Şahin'in odağı, imparatorluk bürokrasinin oluşum sürecinden Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihselleştirilmesi ve nakline doğru kaymaktadır. Yazar, son dönemde bu konuyla ilgili yapılan çalışmalara veya literatüre çok fazla bir şey eklemeyen, on altıncı yüzyılın tarih yazıcılığında öne çıkan eğilimleri sunmaktadır. Öncelikle bu dönemde yükselişe geçen patronaj ve tarih yazıcılığındaki "patlamanın" kültürel, sosyal ve ideolojik arka planını özetler. Ardından Celalzade Mustafa'yı "klasik çağ" anlatımının önde gelen mimarlarından biri olarak tanımlayarak eserlerini inceleme altına alır ve Kanuni

Sultan Süleyman'ın saltanatının ana kaynaklarından biri olarak değerlendirilmesinden ötürü Tabakat'a dair daha detaylı bir çalışma ortaya koyar. Kaya Şahin Tabakat'ın dilbilimsel ve muharrirlik vasıflarını, ayrıca tarihi ereklarını ayrıntılı olarak inceledikten sonra, Celalzade Mustafa Çelebi'nin tanık olduğu geçmişi aktarırken bilinçli bir şekilde "Osmanlı tarihine dair bürokratik bir manzara" ortaya koyduğunu ve bunu yaparken kendi kişisel dokunuşlarının da ayırında olduğu savını ileri sürmektedir. Dolayısıyla Celalzade Mustafa tarihi olayları sadece aktarmakla kalmaz; Osmanlı İmparatorluk ideolojisinin yakın tarihte kurumsallaşmış olan dini, ahlaki ve politik ajandaları bağlamında geçmişi yeniden inşa eder. Kaya Şahin'e göre Celalzade Mustafa eserleriyle Sultan'ın imajının cihanşümul bir hükümdar vasfı kazanmasına ve Sünni İslam'ın en yüksek temsilcisi olarak kabul edilmesine büyük katkılar sağlamıştır.

Sonuç bölümünde Şahin, eserinin başında yer verdiği tartışmaya geri dönerek Osmanlı İmparatorluğunu ve devlet yapısını kendinden referanslı bir biçimde Batı toplumunun ve kültürünün dışında değerlendiren Avrupa Merkezci yaklaşımın ya da Osmanlıcılığın sınırlarını zorlayarak çok katmanlı bir tarihçilik süreci kurmaya çalışır. Eserini bitirirken, tanımladığı kısıtlamaların ve yerleşik analizlerin ötesine geçerek Celalzade Mustafa Çelebi'nin Osmanlı bürokrasisi içerisindeki faaliyetlerinin ve erken modern çağda Avrasya'daki dini, politik ve kültürel tevettür içinde yarattığı tarihi ve edebi eserlerinin izlerini sürerek daha geniş bir perspektif sağlamaktadır. Dolayısıyla Şahin'in çalışması, erken modern imparatorluk idari uygulamalarının ve süreçlerinin sürekli değişen özelliklerinin nitelikli bir bağlamsal çerçeveye yerleştirerek okuyucularına sunar.

Kaynakça

- Abou-El-Hajj, R. (1991). *Formation of the modern state: The Ottoman empire sixteenth to eighteenth centuries*. Albany: State University of New York.
- Ágoston, G. (2009). *Guns for the sultan: Military power and the weapons industry in the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University.
- _____. (1994). "Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth to Seventeenth Centuries," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* S. 47(1-2), 15-48.
- Darling, L. T. (1996). *Revenue-raising and legitimacy: Tax collection and finance administration in the Ottoman empire, 1560-1660*. Leiden: Brill.
- Fleischer, C. H. (1986). *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire. The historian Mustafa Ali, 1541-1600*. Princeton: Princeton University.
- Howard, D. (1988). Ottoman historiography and the literature of 'decline' of the sixteenth and seventeenth century, *Journal of Asian History*, (22), 52-77.

- Kafadar, C. (1993). The myth of the golden age: Ottoman historical consciousness in the post--süleymanic era, in *Süleyman the Second and His Time*. Halil İnalçık and Cemal Kafadar (ed.), İstanbul: The ISIS.
- _____. (1997-8). The question of ottoman decline." *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*, (4), 30-75.
- Murphey, R. (1999). *Ottoman warfare 1500-1700*. London: Routledge.
- Şahin K. (2014). "İmparatorluk, bürokrasi bilinci ve tarihçinin zanaatı," *Osmanlı sarayında tarihyazımı* içinde. H. Erdem Çıpa ve Emine Fetvacı (der.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Tezcan, B. (2010). *The second Ottoman Empire political and social transformation in the early modern world*. Cambridge: Cambridge University.